

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ І ПРАВознавства
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ**

100-ліття Української Революції 1917-1921 років

Третя, весняна наукова сесія 2018 року

**КРИВИЙ РІГ
2018**

УДК 94(477)«1917/1921»

Упорядкування:

Н. Печеніна, кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедрою історії України і правознавства КДПУ

В. Яшин, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії КДПУ

Д 55 До 100-ліття Української Революції 1917-1921 років. Матеріали засідання Круглого столу, організованого кафедрою історії України і правознавства та кафедрою всесвітньої історії КДПУ / За ред. В. Яшин, Н. Печеніна. Кривий Ріг, 2017. 34 с.

©КДПУ, 2018

©Печеніна Н., Яшин В. Упорядкування та редагування матеріалів, 2018

©Яшин В. Комп'ютерна верстка, дизайн, підготовка текстів, 2018

©Печеніна Н. Підбір та упорядкування матеріалів, фото, 2018

ТЕКСТИ ВИСТУПІВ УЧАСНИКІВ ЧИТАНЬ¹

Єлізавета Золотих,

Криворізький державний педагогічний університет

29 КВІТНЯ 1918 Р. В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ФЛОТУ

У 1917-1918 роках історична спадщина подарувала Україні та українцям шанс здобути власну незалежну державу. Цього року, 29 квітня виповнюється 100-а річниця від дня проголошення гетьманом Павлом Скоропадським незалежної Української держави. 29 квітня 1918 р. – це особливий день, не тільки в історії становлення незалежної Української держави, а також в історії створення українського флоту.

У зверненні від 15 квітня 1918 р. «До моряків транспортної флотилії Чорного моря, які знаходяться на службі військової повинності з 1 березня 1918 року», зазначалося: «Війна скінчилась, настав час... ліквідувати той розлад і безладдя, які принесла держава з більшовицькими прапорами... Народне міністерство морських справ закликає до громадянського почуття всіх чорноморців, які мусили покинути порти України, пропонуємо повернутися на свої місця і приступити до роботи на користь рідного краю, організуйте професіональні спілки для захисту своїх політичних і економічних прав й домагань...»^[1].

Слід звернути увагу на складність загальної ситуації в цей час, в час великого майнового та організаційного безладу, що залишився після більшовиків, відтворений воєнний та транспортний флот виявився майже бездіяльним. Нормальні морські перевезення вдалося встановити вже за часів Гетьманату.

22 квітня 1918 р. додатково в Одесі був створений Перший Український Гідроавіаційний дивізіон Чорноморського флоту, що став першою українською флотською авіаційною формацією. Як зазначає А.В. Лубенець, день 22 квітня 1918 р. можна вважати днем народження української морської авіації^[2].

Тим часом, звільнення України від більшовиків продовжувалося. Нарешті, коли в квітні 1918 р. українськими та німецькими військами було звільнено більшу частину Криму, влада більшовицьких комітетів в Севастополі остаточно похитнулася. Панував цілковитий хаос, в самому Севастополі більшовики перебували в панічному стані. Вони почали залишати місто, тікаючи до Новоросійська та Керчі.

Українські моряки, під час більшовицької окупації, як згадує сучасник, трималися доволі осібно і поводитися досить незалежно. Більшовики не наважувалися вступати з ними у конфлікт, у Севастополі над помешканням Української Громади висів український прапор, а в Туапсе українська громада в часи більшовицької окупації навіть змогла відзначити Шевченківське свято^[3].

Невдовзі, як зазначає генерал Удовиченко, звістка про те, що до Севастополя наближається українське військо, примусила бандитський елемент, який керував флотом, серйозно задуматися над своєю долею, а разом з тим вона дала змогу поміркованій матроській масі поступово опанувати настроями команд кораблів. Влада більшовиків послабилася, містом прокотилася хвиля повстань проти більшовиків, політика та жорстокість яких викликала все більше невдоволення.

---

¹ Подаються в авторській редакції

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Відбилися ці події і на моральному стані моряків. Н. А. Монастирьов задував: «Події останніх днів сильно змінили матросів. Вони зрозуміли, що їх так звані «народні вожді» збігли з нагробованими грошима та коштовностями, кинувши обманутих моряків на свавільство долі. Матроси почали розуміти, що пішли за боягузами та покидьками вбивати своїх командирів, які всі роки війни першими йшли назустріч небезпеці. Як діти що нашкодили, дивились тепер матроси на своїх офіцерів, очікуючи, що ті знайдуть вихід з того глухого кута, куди їх завели «революційні вожді»[4].

І на флоті, таким чином знову почала потроху встановлюватися стара військова дисципліна. В середині квітня на чолі флоту постають капітан першого рангу Михайло Остроградський (українець, член Української Чорноморської Общини, нащадок гетьмана Данила Апостола) та адмірал Михайло Саблін (росіянин, невдовзі до того був випущений з тюрми, куди потрапив під час перебування більшовиків в Севастополі).

Українці та моряки з Чорноморської Общини, відчуваючи послаблення більшовицького гніту, нарешті почали діяти сміливіше. В місті, що звільнялося від більшовиків, знову почав потроху заводитися український лад. В Севастополі знову з'явилася українська агітація, а деінде, в місті, та навіть на деяких кораблях, попри всі перешкоди знову були підняті українські прапори. Над першим українським крейсером «Пам'ять Меркурія», що був в січні захоплений більшовиками, та над деякими іншими кораблями в двадцятих числах квітня знову з'явився український стяг. Українська агітація швидко поширювалася, і мала успіх. Тоді ж, створений в останньому тижні квітня севастопольський комісаріат Української Народної Республіки та Рада Української Чорноморської Общини звернулися до жителів Севастополя із пропозицією прикрасити міські будинки українськими прапорами та вийти на демонстрацію в підтримку приєднання міста до УНР.[5]. А з 27 по 30 квітня біля будівлі Українського комісаріату на Нахимівській вулиці стояли довжелезні черги людей, що бажали прийняти українське підданство.

Українське та німецьке військо в цей же час поволі, не зустрічаючи жодного організованого спротиву, наближалось до Севастополя. 19 квітня 1918 р. наказом по Морському Відомству ч. 31 капітан другого рангу Микола Місників, що рухався до Севастополя із військами отамана Болбачана, наперед оголошувався начальником оборони Кримського узбережжя та комендантом Севастопольської фортеці. В той же день на засіданні Ради Народних Міністрів в Києві було заслухано лист німецького посла барона Альфреда фон Мумма по справі Чорноморського флоту. Рада Народних Міністрів постановила: 1) доручити Голові Ради народних міністрів і міністру закордонних справ відповісти барону Мумму, що законом Центральної ради Чорноморський флот оголошений флотом Української Народної Республіки, що уряд України просить допомогти йому очистити флот од тих злочинних більшовицьких елементів, котрі захопили його, і привести флот до послуху Українському уряду; що проти германських військових сил український флот, як такий, не виступає; тому Рада народних міністрів зазначає, що ті кораблі, котрі зараз під орудою преступних елементів виступають проти германських військових сил, вважалися морським призом; 2) послати телеграму Чорноморському флоту, що він не повинен боротися з германськими військовими силами[6, С. 256-257].

Після того, голова уряду УНР Всеволод Голубович 20 квітня 1918 року надіслав на ім'я барона фон Мумма заяву: «Весь Чорноморський флот належить Українській

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Народній Республіці. Правда, деякі його частини перебувають поки що в руках банд, проти яких за допомогою ваших славних вояків ми ведемо боротьбу і надіємося скоро довести її до кінця. Виходячи з цього штадтпункта, я прошу Вас, Пане После, не змушуйте себе до надмірних заходів у боротьбі з бандами, які безсовісно захопили наші судна. Я прошу далі повідомити відповідні Ваші власті, що всі без виїмку кораблі Чорноморського флоту належать Українській Народній Республіці, не вважаючи на вчинки банд, які їх захопили, а через те ні в якому випадку не мають бути трактовані, як приз»[7].

На флоті, тим часом, як згадує лейтенант Шрамченко, «кипіло». Команди кораблів Чорноморського флоту, склалися переважно з матросів української національності, які з наближенням українських військ до Севастополя змогли нарешті відверто виявити своє національне обличчя. Незважаючи на перешкоди і протести матросів російської національності, що найбільш уперто відстоювали ідеї Інтернаціоналу, на всіх кораблях почалися мітинги, на яких виносили постанови про те, що Чорноморський флот є флотом України. 22 квітня 1918 р., зусиллями моряків-українців було видано прокламацію Центрофлоту, в якій зазначалося про приналежність чорноморського флоту до УНР. Тоді ж по радіо було оголошено наказ адмірала Сабліна: «Всі кораблі, портове майно і укріплення, які знаходяться на узбережжі, є власністю Української Народної Республіки. Тому скрізь де треба, наказую підняти український прапор»[8, с. 83].

Через день, 23 квітня 1918 р., коли німецькі війська та відділи УНР підходили до Сімферополя, капітан 2 рангу Місників віддав наказ підняти українські прапори не лише на кораблях, але і по всьому Кримському узбережжю та повідомив, що «всякий збройний напад проти УНР, її влади та майна, виступ окремих осіб і організацій вважається розбійним»[9]. 26 квітня 1918 р. в розташування кінно-гайдамацького полку ім. Костя Гордієнка прибула делегація українських матросів, що прагнула в'яснити всі нюанси переходу флоту під українську юрисдикцію. Також моряки повідомили про існуючі серед російських старшин наміри вивести флот до Новоросійська та про готовність української частини залоги прийняти комісарів від Центральної Ради і перебрати владу на флоті в свої руки. Скоро в Севастополь для перемовин із керівництвом флоту прибула делегація УНР, яка домовилася із командуванням флоту про повний його перехід під український прапор. 29 квітня 1918 р. в 16:00, адмірал Саблін, який незадовго до цього погодився обняти посаду командувача, врахувавши настрої української більшості команд, нарешті офіційно оголосив весь чорноморський флот флотом УНР, та урочисто підняв українського прапора.

Святослав Шрамченко, що був свідком тих історичних подій, пізніше згадував: «Це було 29 квітня 1918 р. Був чудовий день. Севастопольський рейд вилискував як дзеркало. В год. 16. флягманський корабель Чорноморської фльоти, лінійний корабель «Юрій Побідоносець» з наказу командуючого фльотою підніс сигнал: «Фльоті підняти український прапор!». Опали червоні плахти. На більшості кораблів почулася команда: «Стати до борту!». На цю команду, по-старому, як це було в бойовій Чорноморській Фльоті, не розбештаній ще революцією, стали моряки вздовж борту лицем до середини корабля. «На прапор і гюйс — струнко! Український прапор піднести!». І під сурму і свист підстаршин-моряків злетів угору український прапор. «Розійтись!». Разом із командою заграли сурмачі. Майже на цілій великій фльоті Чорного Моря залопотіли в повітрі великі жовто-блакитні полотнища. Для

КРУГЛИЙ СТІЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

історії української фльоти цей день 29 квітня 1918 р., коли в год. 16 ціла українська фльота виявила свою приналежність до Батьківщини, став найвидатнішим днем української державної фльоти і святом українського моря»[10]. Після того в Київ було надіслано відповідну телеграму, а до штабу німецьких військ в Симферополі – чисельну делегацію із моряків та севастопольських урядовців на чолі із капітаном першого рангу Вячеславом Клочковським (поляк, за Гетьманату – командувач українського чорноморського флоту), начальником дивізії підводних човнів. 3 травня генерал Роберт Кош оголосив весь флот тимчасово полоненим, змусивши українських моряків під гарматами німецько-турецьких крейсерів «Гебен» та «Гамідіє» полишити свої кораблі. Німці захопили кораблі та виставили на них свої озброєні караули, підняли свої прапори. В ситуації що склалася, справу із флотом за попередньою домовленістю мав вирішувати призовий суд (втім цю справу німці примусово відтягували, щоб більше скористатися із захоплення кораблів; зрештою, він так і не був організований). При цьому ген. Кошем оголошувалося, що весь Чорноморський флот є інтернований до кінця світової війни, і лише після цього буде переданий Україні.

До всього цього, в кінці квітня Україну охопив морок політичної кризи, що не могло не відбитися на моральному стані українського війська, яке почало повільно розкладатися. Хитрі союзники, не гаючи часу, скористалися з всього цього безладу, та по всій країні почали захоплювати собі різне військово майно. Загалом же, таке гнітюче положення, коли на флоті панували самі німці, зберігалось майже цілий травень.

ЛІТЕРАТУРА

1. РГАВМФ. - Ф. р-181. - Оп. 1. - Д. 20. - л. 70. (Цит. за: С.Х.Литвин, А.В.Лубенець. Будівництво Українського військово-морського флоту у добу Центральної Ради: здобутки та помилки//«Воєнна історія» № 2 за 2002 рік.)
2. А. Лубенець. Діяльність міністерства морських справ Української Народної Республіки напередодні гетьманського перевороту (березень - квітень 1918 р.). //Морська Держава № 6 (12), 2004.
- 3.Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, с. 385.
4. Цит. за: Монастырёв Н. А. Гибель Царского флота.//Русское военно-морское зарубежье. Вып. 3. СПб.: Облик, 1995, Глава V. Революция и гражданская война.
5. Жуков В.К. Черноморский флот в революции 1917-1918 гг. 1-ое изд. - М., 1931 – с. 217. (Цит. за: Крестьянников В. В.. Севастополь: хроника революций и гражданской войны 1917—1920 годов//Севастополь : Крымский Архив, 2007.)
- 6.Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород, 1930, С. 256-257.
7. Цит. за: Удовиченко О.І. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921 рр. К., Україна 1995. Розділ 6.
8. Матвієнко В.М. До питання про самовизначення Криму в 1917-1918 рр.//Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – с. 83. (Цит. за: Крестьянников В. В.. Севастополь: хроника революций и гражданской войны 1917—1920 годов//Севастополь : Крымский Архив, 2007.)
- 9.Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років ХХ ст.) 4те вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 438.
10. Шрамченко Святослав. Піднесення Українського прапору в Чорноморській флоті.//За Державність. Ч.2, с. 123. - Каліш, 1930.

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Владислав Крамаренко,
Гірничий коледж ДВНЗ
«Криворізький національний університет»

ДЕЯКІ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ РОДУ СКОРОПАДСЬКИХ

Темою даної роботи є висвітлення частки історії роду Скоропадських за прямою гілкою генеалогічного дерева від Федора Скоропадського до його нащадка Павла Петровича Скоропадського.

Мета даної роботи – представити постать гетьмана Павла Петровича Скоропадського через призму діянь його предків, які залишили помітний слід в історії України й багато зробили для її добра. Належність до старовинних шляхетсько-старшинських українських родів і причетність на генетичному рівні до історії пращурів зіграли чи не головну роль у формуванні національних поглядів П. Скоропадського й усвідомленні ним його історичної місії. У «Спогадах», до роботи над якими Павло Петрович приступив невдовзі після падіння Української Держави, він написав: «...я пішов тим шляхом, до якого ближче всього лежало моє серце. Цей шлях вів до України». Так сам визначив свою місію в Українській революції нащадок давніх козацьких родів П. Скоропадський.

Генеалогія роду Скоропадських, за відомими сьогодні історичними джерелами, бере свій початок від першої половини XVII ст., з Федора Скоропадського, який був вихідцем із західноукраїнських земель, але згодом оселився на Уманщині. Ф. Скоропадський брав участь у національно-визвольній війні на чолі з Б. Хмельницьким і загинув 1648 року в битві під Жовтими Водами.

Всі подальші нащадки Ф. Скоропадського вірно служили в українському війську аж до скасування Гетьманщини Катериною II.

Син Федора, Ілля Скоропадський, теж брав участь у бою під Жовтими Водами. З ним починається вже документальна історія роду Скоропадських. Ілля Скоропадський мав трьох синів: Івана, Василя, Павла.

Найстарший син Іллі, Іван Скоропадський народився біля 1646 року, в Умані. За часів Петра I Іван Ілліч Скоропадський наслідував булаву після Івана Мазепи і був гетьманом України з 1708 по 1722 р., аж до самої смерті. Він був соратником Мазепи на початку його виступу проти царя, але, блокований російськими військами в Стародубі, не зміг підтримати бунтівного гетьмана. Коли І. Скоропадський став гетьманом, він під жорстоким контролем Петра I завжди намагався боронити права Гетьманщини та козацькі вольності.

Другим сином Іллі був Василь Скоропадський, безпосередній предок Гетьмана Павла Петровича. В 1674 р. перейшов він разом із братом Іваном на Лівобережжя до Гетьмана Івана Самойловича та почав свою кар'єру в Генеральній Військовій Канцелярії. За гетьманування Івана Мазепи він займає пост сотника чернігівського полку (1697—1709) та бере участь у воєнних походах Великого Гетьмана. За гетьманування свого брата Івана стає чернігівським полковим обозним — начальником полкової артилерії (1713—1721), опісля (1726 р.), генеральним бунчужним, тобто генерал-адютантом Гетьмана. Помер у Василь Скоропадський 1727 році. Він мав двох синів: Михайла та Івана.

Син Василя, Михайло Скоропадський (1697 р.), діставши високу освіту, скоро вславився як непересічний промовець та вважався одним із найвидатніших діячів

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

половини XVIII віку. В період гетьмана К. Розумовського Михайло Васильович був генеральним підскарбієм тобто міністром фінансів. Він провів реформу в дотеперішній українській скарбовості та був основником першої упорядкованої скарбової системи Гетьманської України. У другому шлюбі він був одружений з дочкою гетьмана Данила Апостола, на честь якого його нащадок Павло Петрович назвав свого власного сина.

Прапрадід Павла Петровича Яків Михайлович Скоропадський (?-1785) навчався у Києво-Могилянській Академії і був останнім в історії козацької Гетьманщини генеральним бунчужним за гетьманування Кирила Розумовського.

Прадід Павла Скоропадського Михайло Якович (19.IV. 1764–1810) за сімейним звичаєм теж присвятив себе військовій службі. Але в зв'язку з тим, що Україна вже остаточно втратила елементи державності, Михайло Скоропадський вступив до Імператорського Сухопутного шляхетського кадетського корпусу. Свою військову кар'єру Михайло Якович закінчив у чині секунд-майора і до кінця життя мешкав у своєму маєтку.

Дід гетьмана Павла, Іван Михайлович Скоропадський (30.1.1805-8.II.1887), двічі був прилуцьким повітовим маршалком і двічі — губернським маршалком Полтавщини. Свого часу він брав активну участь у селянській реформі 1861 року. Коштом Івана Скоропадського було засновано низку шкіл та гімназій в Україні. Помер дід Павла Скоропадського у своєму селі Тростянці, поблизу якого засадив великий дендропарк. Могила його збереглася там і донині. Саме в цьому родовому маєтку Тростянець на Полтавщині і провів свої дитячі роки Павло Скоропадський. Там він вбирав до своєї душі перші паростки розуміння спорідненості з рідним краєм, вчився рідної української мови. В садибі Скоропадських була велика колекція предметів української старовини, портретів визначних діячів. У сімейному житті родина Скоропадських зберігала і трималася старих українських звичаїв. Великий вплив на малого Павла, крім його діда Івана Скоропадського, мали ще й такі відомі українські діячі, як В. Тарновський, В. Горленко, П. Дорошенко, Г. Галаган та ін. Атмосфера дідового дому залишила глибокий слід в пам'яті Павла Петровича.

Діти Івана Михайловича Скоропадського Петро і Єлизавета відомі як видані громадські та культурно-освітні діячі.

Так, дочка Івана Скоропадського, тітка гетьмана Павла - Єлизавета Милорадович (1.1.1832-14.11.1890), золотими літерами вписала своє ім'я в культурно-освітню історію України. Успадкувавши найкращі риси та якості своїх предків, Є. Скоропадська для багатьох поколінь стала взірцем високої людяності, безкорисливості, відданості своєму народові. Її по праву називають меценаткою української культури та освіти. На кошти Єлизавети Іванівни видавались українські книжки, відкривались недільні школи і бібліотеки, влаштовувались прилюдні науково-популярні читання. Найбільшої слави добродійка здобула як фундаторка Товариства імені Шевченка у Львові (1873, з 1893 – Наукове товариство імені Шевченка), яке впродовж багатьох років вважалось неофіційною національною академією наук. У контексті викладеного зайвим є наголосувати на тому, яким прикладом для наслідування була для П.Скоропадського його тітка.

Батько гетьмана, Петро Іванович Скоропадський (6.11.1834-30.VI.1885), за сімейними звичаями став військовим офіцером. Брав участь у походах на Кавказ, за що отримав низку орденів. 1865 року в чині полковника Петро Скоропадський звільняється з війська і бере активну участь в громадському житті Стародубщини на

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

посту повітового предводителя дворянства. Так, за свої заслуги, покладені в акції знесення кріпацтва він дістав 17. 04. 1861 р. медаль на Олександрівській ленті в пам'ять звільнення кріпаків. Помер батько майбутнього гетьмана 1885 р. у Києві і був похований у Гамаліївському монастирі.

Дружиною Петра Скоропадського і матір'ю гетьмана Павла була Марія Андріївна Миклашевська (9.IX.1841-29.XI.1901), яка також належала до старовинного українського роду, що бере початок ще з Великого князя Київського Мстислава, сина Володимира Мономаха, та з українсько-литовського князя Гедиміна.

Сином Петра Скоропадського і Марії Миклашевської і був Павло Петрович Скоропадський – майбутній гетьман Української Держави (1918р.)

У 1898 р. Павло Скоропадський одружився з Олександрою Дуриово, дочкою генерал-лейтенанта П. П. Дурново. Рід Дурново бере свій початок від сина Ярослава Мудрого - Святослава. Згодом у подружжя народилося дві дочки — Марія (1898) і Єлизавета (1899) та три сини — Петро (1900), Данило (1904) і Павло (1916).

Члени роду Скоропадським одружувалися з дочками та синами найвизначніших козацьких, старшинських та шляхетських родів. Дослідники роду Скоропадських називають серед них представників і представниць родів: Апостолів, Бутовичів, Гамаліїв, Дунін-Борковських, Забілів, Закревських, Кочубеїв, Кулябків, Лизогубів, Лисенків, Лобакевичів, Марковичів, Миклашевських, Милорадовичів, Новипьких, Полуботків, Посудевських, Розумовських, Сулимів, Тарновських, Туманських і Чарнишів. Отже, можемо сказати, що в жили представників Роду Скоропадських влилася кров чи не всіх визначних козацьких родів із усієї України.

Підсумовуючи вищесказане, можемо дійти висновку, що П.Скоропадський не лише формально належав до української нації, а завдяки родинному походженню й тісному зв'язку з минулим українського народу глибоко усвідомив своє справжнє українство і призначення у відродженні національної державності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прицак О.Й. Рід Скоропадських (Історико - генеалогічна студія) / О. Прицак// Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873 – 1945. – К., 1993 // <http://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya-simeynyy-albom-ukrayiny/rid-skoropadskyyh>
2. Ралдугіна Т.П. Павло Скоропадський – нащадок славетних українських родів (за матеріалами Національного музею історії України) //Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 7 К., 2013 – С. 95 – 106 // <http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/userupload/zbirnyk7.pdf>
3. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 - грудень 1918. – Київ – Філадельфія, 1995 // <http://litresp.ru/chitat/skoropadskij-pavel-petrovich/spogadi-knecj-1917--grudenj-1918/6>

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Артур Мішуровський

факультет географії, туризму та історії
Криворізький державний педагогічний університет

АГРАРНА РЕФОРМА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Прийшовши до влади, Павло Скоропадський розпочав проводити правову, адміністративну, судову та аграрну реформи. Принципові засади аграрної політики були сформульовані в «Грамоті до всього українського народу». Право приватної власності "як фундаменту культури й цивілізації" відновлювалося повною мірою, а всі розпорядження українського й тимчасового урядів скасовувалися. Зрозуміло, що скасовувався й закон Центральної Ради про соціалізацію землі. Перший гетьманський акт дозволяв вільний продаж-купівлю землі. У ньому містилося й концептуальне положення майбутньої земельної реформи про "відчуження земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними ділянками малоземельних хліборобів" [2,5].

Погляди П. Скоропадського щодо основних принципів земельної реформи формувалися й утверджувалися під впливом цілої низки факторів. По-перше, це столипінська реформа, палким прибічником якої він був. Вірогідно, саме під її враженням погляди великого землевласника еволюціонували в бік доцільності фермерського господарювання. Пізніше він стверджував: "Я також прибічник дрібних господарств, особливо на Україні, і неодноразово казав, що мій кінцевий ідеал був - бачити Україну, вкриту одними лише дрібними, високопродуктивними, приватними господарствами...". Є також підстави стверджувати, що ідеологи реформи були обізнані з американським та європейським досвідом ведення фермерського господарства [5].

По-друге, це програмна платформа Української народної громади, до розробки якої долучився лідер цієї організації П. Скоропадський. Саме в цьому документі кристалізовано ліберально-консервативне бачення шляхів розв'язання земельного питання. Не випадково, що такі фундаментальні положення програми УНГ, як право приватної власності, купівлі-продажу землі, відчуження земель від великих власників для наділення хліборобів майже дослівно ввійшли до грамоти гетьмана від 29 квітня.

По-третє, це позиція Української демократично-хліборобської партії, котра також відстоювала ліквідацію великого землеволодіння та наділення селян землею за викуп. П. Скоропадський розглядав УДХП як "надзвичайно корисну" не тільки через тотожність поглядів на земельну реформу, але й протипагу Союзу земельних власників, який твердо обстоював непорушність поміщицького землеволодіння.

По-четверте, гетьман мав враховувати позицію окупаційного командування. Вирішення земельного питання німці вбачали у відновленні приватної власності та сплаті селянами вартості отриманої землі. Крім того, вони вважали за можливе залишити більші земельні господарства для збереження продуктивності сільського господарства [3].

П. Скоропадський мав власну концепцію реформування аграрної сфери, що передбачала ліквідацію безземелля і малоземелля і створення шляхом справедливого розподілу земель середнього класу власників. Цікаво, що гетьман збирався взагалі ліквідувати поміщиків як соціально-економічний шар. Суть полягала в тому, що держава зобов'язувалася викупити землю у власників, а далі через

КРУГЛИЙ СТІЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

державний земельний фонд на правовий юридичній основі розподілити між селянами. Наявність в руках селян значного запасу паперових грошей створило б сприятливі умови для викупу земель, а Земельний банк своїми кредитами для дрібних господарів мав ще успішніше забезпечити реалізацію цього проекту [2].

Для підготовки умов до аграрних перетворень на місцях створювалися земельні комісії, які з перших днів нової влади усували земельні комітети Центральної Ради.

Повітові земельні комісії брали на себе тимчасове управління земельними ділянками окремих власників на їхні прохання і з дозволу губернських комісій на термін понад один рік. Маєтності господарів, які були відсутніми, за розпорядженням губернської комісії передавалися повітовій комісії для управління без заяви власника або його повіреного. Суть управлінських функцій зводилася до передачі маєтків в оренду або прямого господарювання з допомогою призначених фахівців. Витрати на ці заходи покривалися за рахунок прибутків, одержаних від господарської діяльності. Чистий прибуток передавався власникові, який міг у будь-який час вимагати повернення своєї ділянки [5].

Поряд із земельними комісіями Рада Міністрів утворила тимчасові повітові та губернські земельно-ліквідаційні комісії, до компетенції яких входив розгляд справ про відновлення порушеного володіння й користування землею, про повернення відібраних після 1 березня 1917 р. підприємств, рибних ловів, знаряддя та всякого рухомого майна, про відшкодування збитків і винагороду за користування майном, про розрахунки за посіви на чужих землях без дозволу власників, володарів чи орендарів [1,4,5].

Земельна реформа мала багатоступеневий характер. Низкою законодавчих актів передбачалося реалізувати такі принципи:

- 1) відповідальність за перетворення брав на себе уряд;
- 2) створення Державного земельного фонду за рахунок державних, церковних і частини приватних земель із повним відшкодуванням за них;
- 3) продаж земельних ділянок малоземельним господарям;
- 4) створення дрібних, але економічно міцних господарств;
- 5) забезпечення ефективної роботи цукрової промисловості як базової галузі України;
- 6) вдосконалення сільськогосподарського кредитування [2,4,5].

8 червня 1918 р. було схвалено закон, згідно з яким Державний земельний банк дістав необмежене право придбання земель для їх продажу селянам. Розмір приватного землеволодіння не повинен був перевищувати 25 десятин [1,5].

14 червня з'явився закон про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями. Якщо ділянки купували земельні товариства, то загальна площа повинна була вкладатися в розрахунок: 25 десятин на кожного члена товариства. Крім того, протягом трьох років придбану землю необхідно було розмежовувати на індивідуальні відруби. Таким чином, колективні форми господарювання виключалися. Усі вказані положення стосувалися як орної землі, так і лісових угідь. Однак площі з лісовими насадженнями надавалися в продаж лише з дозволу міністра земельних справ. З його ж санкції можна було придбати понадлімітні ділянки, коли це письмово обґрунтовувалося суспільними потребами. В цьому разі покупець повинен був протягом року засвідчити виконання обумовлених намірів, відшкодувати всі боргові зобов'язання.

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Не обмежувалися розміри ділянок, придбаних на публічних торгах, що здійснювалися шляхом примусового стягнення іпотечних та приватних боргів. У кінці літа уряд дозволив продавати маєтки навіть тоді, коли вони перебували в оренді. При цьому орендар мав право зібрати врожай на такій площі [1,4].

У жовтні було засновано Вищу земельну комісію, яку очолив сам П.Скоропадський. Посилена увага глави держави до аграрного питання в цей час пояснювалася тим, що після жнив 1918 р. передбачалося розпочати перерозподіл землі для того, щоб у 1919 р. кожний господар працював уже на власній землі.

На початку листопада було ухвалено законопроект, який регулював процес викупу Державним земельним банком надлишкових площ у землевласників та їх подальшого розподілу між селянами. Маєтки, що мали велике господарське значення (обслуговували цукроварні, розводили елітну худобу тощо) могли мати до 200 десятин землі, але вони підлягали акціонуванню.

Слід зазначити, що при уважному ознайомленні реформа мала дуже суперечливий характер щодо відносин селян і поміщиків-землевласників. В цей час селяни вже звикли до думки, що земля, яку їм надала Центральна Рада безкоштовно, належить їм, і повертати її ніхто не збирався, а тим більше викупати. Що стосується великих землевласників, то вони не просто прагнули повернути свої землі та маєтки. Абсолютизуючи трактування закону про відшкодування за користування панською землею, поміщики проводили конфіскаційні рейди та погроми по селянським оселям. Непевність становища селян та поміщиків викликала незадоволення з обох боків. Річ утім, що по суті це була ліберальна реформа, яка передбачала поступки як з селянського, так і панського боку, але ніхто на них йти не хотів. З перших же днів новий уряд розпочав заходи, щоб унормувати становище. Але це було йому не під силу [1,2,4].

Справа в тому, що Україна перебувала "під контролем" німецьких військ, і про ніякі самостійні кроки і не йшлося. 10 вересня 1918р. був підписаний договір з Німеччиною про передачу їй 35% урожаю на Україні [3,5]. Після цього (щоправда й до цього теж) почали створюватися і функціонувати каральні загони, що були гарантом забезпечення закону від 8 липня про боротьбу з руїною у сільському господарстві, який відновлював своєрідну форму кріпацтва (реманент): селян насильницьки примушували обробляти панські землі.

Незабаром по всій Україні вибухнули стихійні й досить значні селянські заколоти. У запеклі бої з німецькими військами кинулися озброєні селянські загони на чолі з самообраними місцевими ватажками. Ці сутички набрали величезних масштабів.

Таким чином буржуазна аграрна реформа П. Скоропадського була спрямована на відновлення сільського господарства України, створення міцного класу хліборобів, які б отримали землю за викуп при посередництві держави шляхом парцеляції великих земельних маєтків. А всі організаційні ланки, що були створені для її впровадження, мали бути об'єктивними адміністративно-господарськими органами [2,4].

Однак провести в життя задуми уряду не вдалося. І це пояснювалося не лише браком часу. Надто сильною була інерція мислення в колишніх латифундистів, котрі з Гетьманом пов'язували можливість соціального реваншу. Не на висоті виявився низовий виконавчий апарат, що не перейнявся в основній своїй масі новими завданнями, які ставило життя. Уряду Української держави не вдалося пом'якшити

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

продовольчу кризу, забезпечити міста достатньою кількістю харчів, щоб зменшити соціальну напругу в країні, і тим самим він сам собі окреслив короткотривале існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальова Н. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1921 рр.): Дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1999. 185 с.
2. Лозовий В. Аграрна політика уряду П.Скоропадського і селянство. *Київська старовина*. 2005. №3. С.94–106.
3. Малиновський Б. Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні, 1918 р.: Дис... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2001. 251 с.
4. Пиріг Р. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі. *Український історичний журнал*. 2006. №3. С.68–84.
5. Терела Г. Аграрна політика Української Держави П.Скоропадського: Дис... канд. іст. наук. – Полтава, 2000. 219 с.

Олена Касьян

Криворізький державний педагогічний університет

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНАТУ СКОРОПАДСЬКОГО В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ

Центральна Рада, Гетьманський уряд вважали відродження української культури одним із головних елементів державотворення. Найбільших успіхів у культурному відродженні ХХ століття було досягнуто за доби гетьманату П. Скоропадського. Відносно піднесення економіки і розвиток банківської справи на той період дозволили уряду Української держави поліпшити фінансування культурної галузі, реалізувати низку проектів, які були розроблені ще за Центральної Ради, сприяти подальшому розвитку національної культури [1].

Встановлення влади гетьмана П. Скоропадського започаткувало другий період української державності (квітень-листопад 1918 р.) - авторитарно-монархічний та нову систему відносин між особою та державою. В Україні встановлювався режим особистої влади гетьмана України, який уособлював не тільки виконавчу, а й законодавчу владу, мав великий вплив на судову систему, тобто зосереджував у собі функції монарха [2].

Отже, першочерговими завданнями уряду П. Скоропадського ставилося відродження української мови, створення національних освітніх закладів, збільшення кількості україномовних газет, журналів, підручників, розвиток бібліотечної справи, музичного, театрального мистецтва тощо. Проте для вирішення цієї важливої справи не вистачало вчителів, а в багатьох місцевостях України їх не було зовсім. З травня-червня 1918 р. продовжували створюватися культурно-освітні організації «Просвіти», діяльність яких була особливо активною серед селянського населення. Ініціатором відродження «Просвіт» була українська інтелігенція, яка формувала національну самосвідомість українського народу, зокрема Сергій Єфремов, Борис Грінченко, Олександр Олесь тощо. У губернських і повітових центрах України «Просвіти» відкривали курси з підготовки фахових вчителів. До цієї справи долучали українські гімназії, кафедри педагогічних вишів. «Просвіти», також, створювали гуртки з ліквідації неписьменності серед дорослих, а для школярів запроваджували програми

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

рідної мови. У 1918 р. на території України діяло понад 2000 «Просвіт» і їх діяльність продовжувала активізуватися [3].

Гетьманський уряд засновує широку мережу загальнокультурних закладів та установ, а саме: Державний український архів, у якому мали бути зосереджені документи історії України, перевезені з архівів Москви та Петрограда, Національну галерею мистецтва, Український історичний музей та Українську національну бібліотеку, фонд якої швидко зростає, а за кількістю та якістю книг Українська національна бібліотека могла конкурувати з кращими бібліотеками Європи. Також у Києві було засновано Державний драматичний театр, Державний народний і Молодий театри, а також Українську Державну капелу та Державний симфонічний оркестр. Перший очолили відомі вже режисери О. Загаров і Б. Кривецький, які пройшли школу в Московському художньому театрі під керівництвом К. Станіславського і Б. Немировича-Данченка. Новий театр у своїй діяльності схилявся до реалістично-психологічної школи, у його репертуарі перебували п'єси українських та зарубіжних драматургів.

У часи гетьманату завдяки патріотичній діяльності української інтелігенції були зроблені і перші кроки в розвитку монументального мистецтва і використання його як знаряддя піднесення національної свідомості народу. На національне свято перетворилося відкриття в місті Ромни, що на Сумщині, 27 жовтня першого в Україні пам'ятника Т. Г. Шевченку, спорудженого молодим скульптором І. Кавалерідзе [4].

Були успіхи в українській пресі та книгодрукуванні. Протягом 1918 р. виникло 104 видавництва, серед них: «Час», «Вік», «Криниця», «Друкар», «Союз» (Харків), «Сіач» (Черкаси), «Народний стяг» (Одеса), «Селянська самоосвіта» (Одеса). Характерно, що видавничі осередки виникали по всій Україні (1918 р. їх налічувалося в Києві 40, Катеринославі - 6, Одесі - 5 тощо). У 1918 р. створено «Український видавничий кооперативний союз», «Українську школу». Одним із найпродуктивніших було видавництво «Дністер» у Кам'янці-Подільському. Динаміка випуску українських книжок за назвами досить промовиста: 1917 рік - 474 шт.; 1918 - 1084 шт.; 1919 - 665 шт. Хоча того ж 1919 р. створюється Державне видавництво України в Харкові [5].

Прикметною особливістю стала активізація фахової, земської, селянської, релігійної періодичної преси. За даними тогочасних друкованих органів, восени 1918 р. виходило українською мовою 83 часописи. Газети видавалися не тільки в губернських центрах, а й у повітових. З культурологічних і літературно-мистецьких видань слід відзначити кварталник історії, літератури, культури і мистецтва «Наше минуле» (Київ, 1918-1919 рр.) за редакцією В. Королева-Старого, пізніше М. Зерова; «Літературно-критичний альманах» (1918), в якому брали участь переважно символісти П. Савченко, Я. Савченко, Д. Загул, О. Слісаренко. Усього в Україні в 1918 р. діяло 212 друкованих видань [6].

ЛІТЕРАТУРА

1. Реєнт О. Павло Скоропадський. Київ, 2003. 304 с.
2. Савченко В. А. Павло Скоропадський - останній гетьман України Харків, 2008. 380 с.
3. Фігурний Ю. Державотворча діяльність гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі *Українознавство*. 2008. № 3, 4.
4. Історія української культури. Київ, 2003, 641 с.
5. Огієнко І. І. Українська культура. Київ, 1991. 564 с.
6. Грицак Я. Нарис історії України. Київ, 1996. 341 с.

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Олександр Петришин,
Гірничий коледж ДВНЗ «Криворізький
національний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (29 квітня – 26 грудня 1918 р.)

Мета роботи:

- проаналізувати причини приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського;
- охарактеризувати соціально-політичний склад його уряду та вплив на основні принципи економічної політики;
- показати основні напрями економічної діяльності уряду гетьмана П. Скоропадського, її позитивні та негативні моменти;
- дослідити основні аспекти спроби вирішення аграрного питання та причини її провалу;
- проаналізувати діяльність гетьманського уряду у сфері промисловості;
- проаналізувати основні здобутки та невдачі у фінансовій політиці;
- визначити основні зовнішньоекономічні зв'язки України;
- виявити вплив економічної політики гетьманату на освітньо-культурну сферу.

Об'єкт дослідження: економічна політика уряду гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 26 грудня 1918 р.)

Предмет дослідження: особливості здійснення економічної політики уряду гетьмана Павла Скоропадського та її вплив на процес державотворення в Україні.

Передумови приходу до влади П. Скоропадського:

- Поглиблення економічної кризи. Розвал сільського господарства, що супроводжувався катастрофічним падінням промисловості, транспорту та зв'язку. Населення України опинилось на межі голоду.
- Відкрите втручання в українські справи великих країн. Окупація німецькими та австро-угорськими військами: окупанти, відчувши себе господарями, взяли безпосередню участь в усуненні УЦР від влади.
- Відсутність стійких демократичних традицій в українському суспільстві. Прагнення Центральної Ради відродити їх увійшло в протиріччя з реальністю буття, бо серед населення зростала популярність ідеї диктатури.
- Нехтування соціальними проблемами лідерів Центральної Ради.
- Розчарування широких верств населення в українських політичних партіях, які боролись між собою і жертвували загальнонаціональними інтересами, що призвело до самоізоляції не тільки багатьох партій, а й УЦР, яка спиралась на них.
- Повний провал економічної політики УЦР.

Отже, спроба створити демократичну Українську Народну Республіку завершилась поразкою. Ініціатива державотворення перейшла до консервативно-монархістської опозиції на чолі з генералом П.Скоропадським.

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

29 квітня 1918 р. у приміщенні київського цирку розпочав свою роботу Всеукраїнський хліборобський конгрес, де взяло участь близько 8 тис делегатів, переважно селян з 8 українських губерній. Делегати конгресу одностайно обрали П.Скоропадського Гетьманом всієї України. Того ж дня було оприлюднено *«Грамоту до всього Українського Народу»*. Скоропадський ліквідував УНР і проголосив Українську державу.

Соціально-політичний склад уряду та його вплив на принципи економічної політики Гетьманату. Уряд гетьмана Павла Скоропадського та його оточення складалися з помірковано-консервативних чиновників, військових і громадських діячів дореволюційного часу. Вони прагнули побудувати нову за формою Українську державу зі стабільним устроєм, що базуватиметься на засадах приватної власності. Уряд Гетьманату очолювали Микола Василенко (квітень - середина травня 1918р), Федір Лизогуб (травень - листопад 1918 р., до підписання угоди з Росією), Сергій Гербель (14 листопада - 14 грудня 1918тр.). Слід відмітити, що уряд не вдалося сформуванати ні М. Устимовичу-Сахну, ні професору М. Василенкові, а тільки третьому прем'єрові Ф. Лизогубові, який прибув 2 травня 1918 р. до Києва на особисте запрошення П. Скоропадського і став постійним головою Ради міністрів. До складу уряду входили здебільшого представники консервативного та ліберального політичних спектрів. Ліберальні погляди, крім Ф. Лизогуба, сповідували міністр освіти М. Василенко, міністр народного здоров'я М. Любинський, міністр шляхів сполучення Б. Бутенко, міністр землеробства В. Колокольцев, виконуючий обов'язки міністра закордонних справ Д. Дорошенко, міністр віросповідань В. Зіньківський, міністр юстиції М. Чубинський. Доручаючи М. Василенку добирати «лівий» кабінет, П. Скоропадський в результаті одержав у цілому центристський уряд, що цілком відповідав політичним симпатіям гетьмана, адже в умовах опозиції з боку українських національних партій гетьман був змушений дедалі більше спиратися на стару дореволюційну бюрократію. Старі чиновники доклали чимало зусиль для зміцнення державної влади, діючи звичними для себе репресивними методами. Формуючи основні принципи економічної політики уряд опирався на повернення «старорежимних» порядків, орієнтувався на великих землевласників і буржуазію. Це відштовхувало від нього селянство, національну інтелігенцію, робітництво. Необхідного компромісу між різними соціально-економічними групами гетьману досягти не вдалося, що в майбутньому було однією з причин падіння гетьманату.

Аграрне питання.

П. Скоропадський добре розумів, що земельна реформа – це не тільки стрижень аграрної політики, а й домінуючий чинник стабільності державного ладу і відносин із німецьким командуванням. Підготовка і проведення реформи покладалося на Міністерство земельних справ. Принципові засади аграрної політики були сформульовані у грамоті від 29 квітня 1918 р. *“Про відновлення приватної власності”*, згідно з якою повною мірою відновлювалася приватна власність, відповідно скасовувався закон Центральної ради *“Про соціалізацію землі”* і опублікованим у липні 1918 р. *«Проектом загальних основ земельної реформи»*. Низкою законодавчих актів передбачалося реалізувати такі принципи:

- 1) створення Державного земельного фонду за рахунок державних, церковних і частини приватних земель із повним відшкодуванням за них;
- 2) продаж земельних ділянок малоземельним господарям;

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

- 3) створення дрібних, але економічно міцних господарств;
- 4) забезпечення ефективної роботи цукрової промисловості як базової галузі України;
- 5) вдосконалення сільськогосподарського кредитування.

8 червня 1918 р. було схвалено закон, згідно з яким Державний земельний банк дістав необмежене право придбання земель для їх продажу селянам. Розмір приватного землеволодіння не повинен був перевищувати 25 десятин. Маєтки, що мали велике господарське значення (обслуговували цукроварні, розводили елітну худобу тощо), могли мати до 200 десятин землі, але вони підлягали акціонуванню.

Висновки: реформа мала дуже суперечливий характер щодо відносин селян і поміщиків-землевласників. У цей час селяни вже звикли до думки, що земля, яку Центральна Рада декларувала надати безкоштовно, за революційним правом належить їм, і повертати її ніхто не збирався, а тим більше викуповувати. Що стосується великих землевласників то, абсолютизуючи трактування закону про відшкодування за користування панською землею, поміщики проводили конфіскаційні рейди та погроми у селянських оселях. Надто сильною була інерція мислення в колишніх латифундистів, котрі з гетьманом пов'язували можливість соціального реваншу. Не на високому рівні виявився низовий виконавчий апарат, що не перейнявся в основній своїй масі новими завданнями, які ставило життя. Уряду Української держави не вдалося пом'якшити продовольчу кризу, забезпечити міста достатньою кількістю харчів, щоб зменшити соціальну напругу в країні, і тим самим він сам собі окреслив короткотривале існування.

Промислова сфера.

На час приходу Скоропадського до влади вона перебувала в жалюгідному стані. Ще за Тимчасового уряду й Центральної Ради в країні розпочався масовий спад виробництва. Проаналізувавши складність становища, Гетьманат починає процес денационалізації в промисловій політиці. П. Скоропадський проголошує відбудову повної свободи торгу і надання широкого простору приватному підприємству та ініціативі, а для пом'якшення можливих наслідків передачі підприємств у приватну власність гарантувалося забезпечення прав робітничого класу. Для керівництва цими процесами і втілення їх у життя у складі Ради міністрів було утворено Міністерство торгу і промисловості. Відновився залізничний рух завдяки відновленню залізничних колій і мостів, ремонту локомотивів. Проте були в політиці уряду і доволі непопулярні серед робітничого класу рішення: було ліквідовано робочий контроль на виробництві, заборонялися страйки, скасовувався 8-годинний робочий день і встановлювався 12-годинний. Таким чином, тягар виходу з економічної кризи кризи було перекладено на плечі трудящих. Але проблеми все одно з'явилися. Показовим у цьому плані є з'їзд промисловців, банкірів та поміщиків України, котрий відбувся в Києві у травні 1918 р. Вітаючи відновлення прав приватної власності на засоби виробництва, з'їзд висунув вимогу: знайти державні можливості для надання державних кредитів з метою відновлення продуктивних сил у великих маєтках, бо без таких кредитів виробництво неможливе. Це означало, що проблему фінансового забезпечення перекласти на підприємців державі не вдалося. Очевидно, що за таких умов уряд Скоропадського був змушений спиратися на державне фінансування промислових об'єктів. Та не слід забувати, що відповідних коштів на той час бракувало й державі. Тож процес відбудови промисловості зіткнувся з певними труднощами.

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

На початку травня 1918 р. уряд видає постанову про вилучення з ужитку на ринку цукру вільного продажу і з 7 травня встановлює державну монополію на цукрову промисловість. Згодом була встановлена державна монополія на виробництво і продаж горілчаних виробів, а також палива в Донбасі. Завдяки цим рішенням уряд зміг отримувати значні прибутки до скарбниці. Було взято курс на електрифікацію країни. Особлива увага приділялася сільськогосподарському машинобудуванню, відновленню роботи відповідних заводів на Харківщині.

Отже, робимо висновок, що у промисловості уряд гетьмана діяв доволі активно, спрямовуючи свої зусилля на формування потужного промислового потенціалу краю.

Фінансова політика.

Значних успіхів було досягнуто у фінансовій політиці. Функціонування міністерства фінансів, очолюваного К. Ржепецьким, відповідало нагальним потребам часу і протягом усього періоду Гетьманату було найбільш продуктивним. Зокрема, засновано два великих банки: Державний та Земельний; вироблено нову податкову систему; налагоджено грошовий обіг, однак тимчасово, адже відсутність твердих, фіксованих курсів для марок і крон призвела до повного свавілля німецького та австрійського командування, яке постановами визначало підвищений курс своєї валюти. Ухваленням *Закону про випуск білетів Державної скарбниці* від 12 травня 1918 року передбачалася емісія грошей: номіналів у 50, 100, 200, 1000 гривень, терміном на чотири роки, що мали давати прибуток 3,6 % щорічно. Проте вона не була реалізована. Восени цього ж року в обіг введено державні кредитові білети номіналом 2, 10, 100, 500 гривень, які, власне, замовив у Німеччині попередній український уряд. Цей факт ще раз підкреслює спадкоємність Гетьманського уряду та виважений підхід гетьмана до державотворчих процесів загалом та економічної політики зокрема. Окрім цього, в обіг випущено знаки Державної скарбниці номіналом 1000 карбованців, віддрукованих 4 грудня 1918 року. Планувався випуск й інших нових грошових знаків, проте через об'єктивні причини вони так і не були видруковані.

Попри намагання К. Ржепецького захистити інтереси Української Держави у зносинах з іноземними, спостерігалася постійна сваволя австро-угорських та німецьких фінансистів та урядів щодо заниження і знецінення власне української валюти. Процвітала спекуляція, постійно змінювалися ціни та курси валют, що, зрештою, призвело до незадоволення цим значної частини населення.

Другим після створення власної грошової системи завданням міністерства фінансів було впорядкування бюджету Української Держави. З перших днів гетьманського уряду на початку травня всім відомствам запропоновано було в найближчий термін надіслати свої фінансові кошториси, в котрі мали бути включені як майбутні на останню частину року прибутки і видатки, так і дані про вже одержанні Державною Скарбницею прибутки і зроблені видатки з 1 січня 1918 року, щоб таким чином бюджет обіймав весь 1918 рік. При Міністерстві фінансів було створено спеціальну Бюджетну комісію для складання проекту бюджету. За відсутністю нових законів підвалинами порядку складання бюджету були загальні правила і норми, які вживались в Росії. Тільки з кінцем вересня стало можливо почати розгляд кошторису в Бюджетній Комісії. Але, поки вона виробила проект бюджету, Українська Держава вже впала, і цей проект вже був представлений уряду Директорії. Проте він був

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

першим проектом бюджету в історії України, і, згідно із ним, дефіцит складав 2 млрд. крб., що для тих економічних і політичних умов, в яких опинилась Українська Держава було досить непоганим показником.

Зовнішньоекономічні зв'язки України, в силу політичних та воєнних обставин, не набули за 1918 рік недовгочасного існування Гетьманату широкого географічного простору. Головними торгівельними партнерами її залишалися країни Четверного блоку – Німеччина та Австро-Угорщина. Економічні зносини з ними розвивалися на базі Брест-Литовської угоди між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною від 23 квітня 1918 року. Пропорційно постачання сировини поділялося, відповідно до Німеччини й Австро-Угорщини: нафтопродукти (2:1), марганцева руда (2:1), деревина (2:1), шовк (2:1), шкіра (3:2), дубильні речовини (3:2), бавовняні товари (8:5), льон (55:45), вовна (62:38). З переверотом 29 квітня до заключення остаточної торгівельної угоди економічний обмін Української Держави з Німеччиною, із змінами по Брест-Литовській угоді, здійснювались на основі Російсько-Німецького договору про торгівлю і мореплавство 1894–1904 рр., а з Австро-Угорщиною – по договору цієї країни з Російською імперією від 12 лютого 1906 року.

Зовнішньоекономічними зв'язками в Українській Державі займався створений у складі Міністерства Торгу і Промисловості Департамент Закордонної Торгівлі на чолі з директором Корольовим. Департамент включав в себе п'ять відділів, а саме: торгівельних представників за кордоном міжнародного зближення (дир. Г.Д.Стороженко), торгівельно-економічних договорів (дир. С.А.Шафаренко), імпорту (дир. В.І.Рубцов), кордонного догляду (дир. І.Е.Неаронів) та статистичний (дир. О.Г.Кривченко). Крім того, до співпраці з Міністерством Торгу і Промисловості було притягнуто і приватних фахівців. За для цього при міністерстві паралельно Відділу по виготовленню торгівельно-економічних договорів було засновано Раду представників громадськості та торгівельно-промислових організацій, які тісно співпрацювали між собою. Україна зобов'язувалась поставити Центральним Державам до 31 липня 1918 р. 60 млн. пудів (1 мільйон тон) хліба й хлібних продуктів, жирів, олійного насіння й стручкових овочів, 400 млн. штук яєць, 2750000 пудів живої худоби за твердими установленими цінами, натомість Центральні держави мали поставити в Україну сільськогосподарські машини і обладнання, 315000 тон вугілля, 500000 пудів нафти і 40000 пудів керосину, певне число різних хімічних і медичних матеріалів. Проте, дійсність не виправдала сподіванок які клали на цей договір сторони, які його заключили. Як для України, так і для Центральних держав, з їх напівзруйнованим революцією господарством і вибитим із звичайної колії життя населенням було не під силу виконати обсяги поставок у визначених розмірах. Щодо торгівлі України з іншими країнами, то більш менш регулярно велась вона з Доном, Кубанню, Грузією, Білоруссю.

Освітньо – культурницька сфера. Завдяки відносному покращенню економічної ситуації великі зрушення сталися в освітньо - культурницькій сфері. Результатом цієї діяльності стало відкриття майже 150 українських гімназій. За часів Гетьманату були відкриті численні культурні та просвітні установи. Широкого розмаху набрало розгортання видавничої справи. Було здійснено українізацію державного апарату. В усіх установах і військових частинах були започатковані курси українознавства, відкрито Київський Державний Український Університет у Києві та Кам'янці-Подільському, Національну Бібліотеку, Державний Драматичний Театр та ін.

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Проте апогеєм зрушень у освітньо - культурній сфері було створення Української академії наук на чолі з академіком В. Вернадським 14 листопада 1918 року.

Внаслідок утвердження в українській державі непопулярних серед мас селянства і робітників консервативних порядків влітку і особливо восени 1918 р. Україною прокотилася хвиля робітничих страйків і селянських заворушень, які разом з іншими причинами призвели до ліквідації держави Павла Скоропадського. 14 листопада 1918 р. у Києві було створено верховний орган УНР - Директорію. Протягом місяця відновлено Українську Народну Республіку. 14 грудня 1918 р. Гетьман зрікся влади і незабаром виїхав до Німеччини. Українська Держава припинила своє існування.

Загальний висновок: економічна політика уряду Гетьманату не була ідеальною. Аналіз досягнень і втрат у сфері державної розбудови дають нам право заключити, що була вона, в своєму загалові, політикою здорового глузду й обмежених можливостей, зумовлених історичними обставинами; плодом консервативної фінансово-економічної думки її провідників, еволюція якої не відбулася через соціально-політичні потрясіння, які були викликані війною та революцією, що прокотилися Україною і зруйнували не лише Гетьманат, а й знищили згодом і саму українську державність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко Д.І. Історія України, 1917 – 1923 рр. В 2-х томах. Том 2: Українська Гетьманська Держава 1918 р. – Ужгород, 1930 р. // diasporiana.org.ua file.pdf;
2. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Економічна історія: Курс лекцій. – К.: Вікар, 2003;
3. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К. «Український письменник», 1993;
4. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1914 – 1939: Підруч. для 10-го кл. – К. Генеза, 2002.

Володимир Семенець,

Криворізький державний комерційно-економічний технікум

КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗРІЗІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ 1918 – 2018 рр.

Минуло вже століття від тих бурхливих подій, що призвели до державного перевороту в Україні, повалення Центральної Ради й переходу влади до рук Павла Скоропадського. Серед його дій мали місце як досягнення так і прорахунки. Нашу цікавість привернуло кримське питання, що знову є актуальним сьогодні.

Прийшовши до влади, П. Скоропадський розумів велику економічну залежність Криму від України. Хоч його статус був незрозумілим, саме Україна витрачала великі суми коштів на утримання інфраструктури півострова – обслуговування залізниць, телеграфу, кінських депо та багато чого іншого. Звідти до України постачалося зерно, цукор, жири, деревина, метал, вугілля та інші товари. Скоропадський вважав, що приєднання Криму цілком може відбутись на автономних підставах. Але німецький уряд ще не мав чіткої позиції щодо майбутнього державно-

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

правового статусу Криму. Проте погляди німецького кримського уряду на чолі з проросійським анархістом С. Сулькевичем розходились з поглядами офіційного Берліну. Він проголошував самостійність півострова до з'ясування його міжнародного становища. Почалося переслідування української преси, відмова приймати телеграми й офіційні папери українською мовою. Керівництво Української Держави не визнало уряд С. Сулькевича. Переговори телеграфами призвели до запровадження Україною економічної блокади півострова.

Ці заходи невдовзі призвели до суттєвого погіршення продовольчого становища населення Криму. У Сімферополі й Севастополі було запроваджено карткову систему. Під загрозою опинився врожай фруктів через неможливість їх вивозу традиційним споживачам за межі півострова. На уряд С. Сулькевича почали тиснути промисловці, садівники, місцеві органи з метою відновлення відносин з Україною. Зібрання торгово-промислових організацій, спілок, банків, кооперативів, біржових товариств, продовольчих управ висловилося за об'єднання з Україною на засадах автономії та закликали скасувати блокаду.

Уряд гетьманату також уживав заходів для активізації громадсько-політичного життя українців Криму. Зокрема, підтримувалося видання газет, поширення літератури, створення культурно-просвітницьких осередків, мереж і національних культурно-освітніх установ, україномовної преси, курсів українознавства тощо.

Попри складне продовольче становище краю, налаштованість різних верств населення на покращення відносин з Україною, уряд С. Сулькевича продовжував політику конфронтації. Його емісари в Берліні домагалися від німецького уряду тиску на П. Скоропадського з метою зняття економічного ембарго. Однак літні невдачі Німеччини на Західному фронті зробили її керівництво більш поступливим щодо намірів гетьманату приєднати Крим і отримати Чорноморський флот. П. Скоропадський фактично отримав згоду на включення Криму до складу Української Держави. Було прийнято рішення про зняття блокади. У часі воно збіглося з відставкою уряду С. Сулькевича. Але й в Києві загострювались протиріччя. Антигетьманське повстання під проводом Директорії зробило приєднання Криму до України, наразі, не актуальним.

Проте, рішення гетьмана, щодо економічної блокади півострова, спонукали до дії безпосередньо населення Криму, оскільки воно побачило наскільки для півострова важливі відносини з Україною. Для німців головною задачею було налагодити постачання сировини до Німеччини, а добробут кримчан їх не турбував. Але як тільки вони відчували на собі тиск місцевого населення, то вимушені були поновити зв'язки з Україною, без яких півострів швидко занепав би. Сьогодні перед кримчанами також стоїть вибір. Пов'язаний він із повоєнними 1944 роком – депортацією кримських татар, 54 р. – коли за Указом Президії Верховної Ради СРСР Кримська область увійшла до складу УРСР та російською анексією 2014 р. (відео)

З інтерв'ю Леоніда Кравчука: *«... з 1954-го, Україна вклала туди (у Крим) більше ста мільярдів доларів, щоб провести воду, дороги, курорти, відновити сільське господарство, культуру та інше. Так що ці виголошення, які весь час йдуть з Москви, про те, що Крим - це їх територія – міф... Україна допомогла, поставила Крим на ноги. А тепер Крим анексували, ще й доводять нам, що це повернення Криму».* Так як з кінця лютого 2014 року АР Крим та Севастополь захоплені Російською Федерацією і мають міжнародно-правовий статус «територія України, тимчасово окупована Росією», РФ визнано Державою-окупантом. Хоча вона, як і завжди,

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

виправдовує свої дії. Відповідно до Женевських конвенцій 49 року, саме Росія тепер і має забезпечувати населення окупованих територій всім необхідним: продовольством, медикаментами та іншими життєво необхідними ресурсами.

20 вересня 2015 року щодо Криму зі сторони України почалась безстрокова мирна громадська акція, ініційована Мустафою Джемілевім, кримськотатарськими та українськими активістами з блокуванням постачання товарів на тимчасово окуповану територію півострова та звідти. До 2014 року Північнокримський канал на півдні України забезпечував Крим прісною водою на 86%. Сьогодні у Криму прісну воду в основному добувають з підземних водоймищ, що діють впродовж нетривалого часу, після чого швидко засмічуються та забивають підземні водні артерії півострова.

Питання забезпечення електрикою, після відключення її з території України, частково все ж вирішили запуском Енергомосту з материкової частини Росії. Проте, планові та позапланові відключення світла продовжуються і сьогодні.

Аби вирішити питання фізичного з'єднання Криму з Росією, сьогодні будується міст через Керченську протоку. Проте екологи відзначають, що будівництво транспортного переходу порушить існуючу екосистему.

Таким чином, беручи до уваги геополітичне положення Криму та все вищесказане, ми маємо розуміти, що покращення ситуації на півострові можливе лише за умов повернення його до України. А для цього, як і у 1918 році, кримчанам потрібно в першу чергу самостійно зробити порівняння і висновки та починати діяти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головченко В. І. Кримське питання в українській політиці гетьмана П. Скоропадського *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 192-201.
2. Сергійчук В. Кримська політика гетьмана Скоропадського. *Україна. Європа. Світ*. 1998. № 18.
3. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 - грудень 1918. Київ, 1995. 495 с.
4. Україну заставили забрать Крым: выяснилась важная историческая деталь. *Обозреватель*. URL: <https://www.obozrevatel.com/abroad/ukrainu-zastavili-zabrat-kryim-vyyasnilas-vazhnaya-istoricheskaya-detel.htm>
5. Крим: шлях крізь віки. . URL. <https://history.vn.ua/book/krim/81.html>
6. Головченко В.І. «Кримське питання в українській політиці гетьмана П. Скоропадського». URL: __htyvo.org.ua/Holovchenko_Volodymyr/Krymske_pytannia_v_ukrainskii_politytsi_hetmana_P_Skoropadskoho.pdf

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Анастасія Демиденко,
Криворізький національний університет

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ ТА «КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ»

Чи не найскладнішим питанням на теренах колишньої Російської імперії серед тих, що їх успадкував П. Скоропадський від Центральної Ради, виявилось кримське. Справа полягала не лише в безперечному геополітичному й військово-стратегічному значенні «українського Гібралтару» (за висловом І.Крип'якевича) [1, с. 192] для формування повноцінної суверенної державності. Тому перед Скоропадським постало питання: принципово погодитися з можливістю відродження кримськотатарської державності, або ж, виходячи з національних інтересів України, включити Крим до її складу.

Згідно III Універсалу Української Народної Республіки, до території УНР належить «Таврія (без Криму)». Оскільки в Універсалі недвозначно зазначалося, що остаточне визначення кордонів УНР «по згоді зорганізованої волі народів» торкається лише тих суміжних регіонів, «де більшість населення українська», Центральна Рада письмово повідомила Мусульманський виконком про те, що «Україна не має територіальних претензій на Кримський півострів».

Після Брест-Литовського миру Центральна Рада повернувшись до Києва докорінно змінила свій погляд на державно-правовий статус Кримського півострова, плануючи його включення до складу незалежної України. Слід зазначити, що українці в той час так само, як і зараз не становили більшості в Криму.

Крім того, на Крим претендувала і Німеччина. 23 квітня експедиційний корпус на чолі з Петром Болбочаном, підняв українські прапори на всьому узбережжі, але на вимогу німецького командування змушений був полишити Крим.

Таким чином, для успішного вирішення кримського питання в національно-державних інтересах України її керівництву й дипломатії варто було заручитися підтримкою чи, принаймні, прихильним нейтралітетом з боку офіційного Берліна. Розв'язувати цю досить складну і делікатну проблему довелося вже гетьманату П.Скоропадського. Для початку, на засіданні Ради Міністрів 7 травня 1918 р. під головуванням Федора Лизогуба при обговоренні питання «Про межі України» було звернуто «особливу увагу на необхідність прилучення Криму до України», П.Скоропадський наголошував, що «відбудова сильної в економічному відношенні, цілком незалежної Української Держави... і для Німеччини є бажаною» [1, с. 193; 4, с. 85]. Тому в обопільному інтересі було б приєднання до України Криму з його природними багатствами, курортами і зручними портами. До того ж без півострова «так ненатурально одрізана від моря мусила б Україна обов'язково збільшувати стремління до захоплення цього морського побережжя, а разом з тим повстали б загострені відносини з тією державою, котрій би було передано посідання Кримом».

А вже 16 травня 1918 р. у МЗС Української Держави під головуванням т. в. о. міністра, Миколи Василенка відбулася спеціальна нарада з кримського питання. Справжню позицію уряду, що не підлягала широкому оприлюдненню, сформулював державний секретар професор Ігор Кістяківський: «Без Криму Україна буде відкинена на схід і північ в обійми Москви... Без Бессарабії і Холмщини організм може існувати, но не без Криму. Самостійність в такому випадку ілюзорична. Щодо народностей, що заселяють Крим, то принцип самовизначення націй мусить мати розумні границі».

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Досвідчений юрист не вважав приєднання Криму анексією, оскільки українська державність перебувала в стадії становлення, і висловився проти федеративного зв'язку з півостровом, бо за тих умов це «буде означати фактичний відказ від Криму».

На підставі результатів обговорення кримського питання в МЗС щойно призначений керуючим його справами Дмитро Дорошенко вже 30 травня 1918 р. офіційно звернувся з листом до до німецького посла барона Мумма фон Шварценштайна, де повідомляв їх про те, «що Уряд Української Держави вважає конче потрібним, щоб Кримський півострів було включено в склад Української Держави». З'ясувавши далі геополітичні та юридичні підстави доцільності входження півострова до складу України, керівник МЗС окремо наголосив: «Стоючи на принципі самоозначення, не бажаючи порушувати волі населення, нарешті, розуміючи різні відміни в житті Криму, Український уряд вважає, що приєднання Криму може відбутись на автономних підставах» [2, с. 147].

Тим часом перші ж тижні «самостійного існування» Криму продемонстрували повну економічну залежність півострова від України. Очевидець писав: «Обиватель звик. отримувати вільно будь-яку кількість хліба, тепер за наявності карточок, він стає біля булочних у чергу з вечора. Олії й жирів на ринку майже немає. Ціни на продукти піднімаються кожен день». Ще більше становище в Криму ускладнилося після проголошення Радою Міністрів Української Держави в середині серпня економічної блокади півострова. Тоді було припинено залізничний і морський рух та торгівлю, українська митниця пропускала лише продовольство, призначене для німецьких гарнізонів у Криму.

Д.Дорошенко, як ініціатор запровадження «митної війни», так описував її наслідки: «Кримські садоводи потребували шельовок на ящики для фруктів, стружок, опилок для заправки; все те звичайно привозилося з України. Але тепер довіз був спинений. Треба було також цукру для консервування фруктів, дров для сушки - і всього цього теж не було. З другого боку населення потребувало хліба, привоженного звичайно з Таврії... Урожай фруктів почав гнити без консервування, вивозити не було як. Становище садовників зробилося катастрофічним» [3, с. 87].

З погляду на це, 12 жовтня 1918 р. кримська делегація змушена була погодитись на продиктовані Києвом попередні умови приєднання півострова, чиї регіональні інтереси достатнім чином враховувалися в них. Декларація починалася з того, що «Крим з'єднується з Україною на правах автономного краю». В документі йшлося про чітке розмежування повноважень Києва та Криму.

Щоправда, кримська делегація зажадала, аби текст угоди був обговорений й затверджений курултаєм та з'їздом національних і громадських організацій Криму. Але остаточне вирішення кримського питання на користь Української Держави зірвалося якраз у той час, коли залишалось узгодити окремі несуттєві формальності. На нашу думку, не антигетьманське повстання, а саме діяльність проросійських сил, що чекали свого часу, поклато край намірам приєднання Криму до України. Представники кадетів домоглися відставки уряду, а новий крайовий уряд Криму задекларував «прагнення до відродження єдиної Росії» й звернувся за допомогою до Добровольчої армії Антон Денікіна, чиї підрозділи невдовзі висадилися на півострові. Кримський уряд повністю втратив зовнішньополітичні повноваження.

Гетьман П.Скоропадський, як високопрофесійний військовий, чи не найкраще усвідомлював життєву потребу приєднання Кримського півострова до Української Держави. У спогадах, написаних по гарячих слідах розглядуваних подій, він зазначав:

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

«Кримський півострів, слабо, порівняно, населений українцями, не входив до складу України. Варто поглянути на карту, щоб відразу зрозуміти, наскільки така держава не має даних для того, щоб бути життєздатною. Причому, треба зазначити, що коли б у силу яких-небудь умов такі кордони могли б кінець кінцем установитися, без сумніву, Крим зробився б найлютішим ворогом України, а весь цей багатющий український край. був би приречений на повільний занепад, оскільки його порти Одеса і Маріуполь знаходились би під безпосередніми ударами з боку Криму»[5, с. 142].

Аналіз фактів свідчить, що кримська політика гетьманату була перспективною і єдино доцільною за тогочасних обставин, вона була логічним продовженням курсу, започаткованого Центральною Радою в останні тижні її існування. Недовершеність вирішення кримського питання в українській політиці П. Скоропадського зумовлена, таким чином, не помилковістю в розрахунках чи ваганнями у здійсненні потрібних заходів, а незворотними негативними зрушеннями для України в регіональній системі міжнародних відносин із закінченням Першої світової війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головченко В. І. Кримське питання в українській політиці гетьмана П. Скоропадського // Національна та історична пам'ять. - 2013. - Вип. 7. - С. 192-201.
2. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917-1923. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: К. Ю. Галушко. - К.: Темпора, 2002. Доба Центральної Ради. - 320 с.
3. Савченко В. А. Павло Скоропадський - останній гетьман України. - Харків: Фоліо, 2008. - 378 с.
4. Сергійчук В. Кримська політика гетьмана Скоропадського // Україна. Європа. Світ. - 1998. - № 18. - С. 11.
5. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 - грудень 1918 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства та ін.; Голов. ред. Я. Пеленський. - К.; Філадельфія, 1995. - 495 с.

Міраслан Мамедов,

Криворізький національний університет

ОДНООСІБНА ВЛАДА: ВИХІД ЧИ УЗУРПАЦІЯ? ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЛЕГІТИМНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Легенда свідчить, що коли молодий офіцер пошти російського імператора Павло Скоропадський чергував у Зимовому палаці, він побачив у залі з експонатами зброї гетьманську булаву. Взяв до рук, але не втримав, і вона з гуркотом упала. В цей час до зали зайшов цар Микола II і жартома сказав: «Ти, Скоропадський, напевно, хочеш стати гетьманом!» Попри те, що Катерина II вимагала, аби «саме ім'я гетьманів» мали забути, мрія про булаву не полишала українців – навіть настільки «несвідомих», як тодішній Павло Скоропадський. Ця ж легенда нагадує нам і про те, що булаву часом буває легко взяти, та важко втримати... [5].

Наше сьогоденне суспільство все частіше згадує про «сильну руку», яка б приборкала безлад. Але, бачачи в телевізорі безліч потенційних «рятівників країни»,

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

починаєш замислюватися над тим, що таким персонажам не довіриш не лише державу, а й значно менше.

Як свого часу не лаяли Павла Петровича: і «німецькою маріонеткою», і «узурпатором», і «сентиментальним дегенератом». Сьогоднішні історики також сповнені суперечностей в оцінках «скоропадщини»: це і «поодинокий приклад конструктивної державницької роботи», й «вимучена псевдомонархічна авторитарна конструкція». Істина, як завжди, лежить десь посередині – поміж одвічних українських напівтонів, добрих намірів, незавершених справ та гарних, але не підкріплених діями, слів [2, с 41].

Оцінювання легітимності гетьманату як форми української державності, особи П. Скоропадського, його здобутків і помилок у справі державотворення в Україні має враховувати ті складні обставини, у яких опинилась Україна в 1918 р.

З приходом П. Скоропадського до влади розпочався другий етап української державності – монархічний [3, с 80]. Слід зазначити, що при всій неоднозначності оцінок політична діяльність П. Скоропадського заслуговує на увагу саме з позицій розбудови Української Держави. Подібно до всіх урядів періоду відновлення української державності 1917-1920 рр. гетьманат мав характер експерименту. Українська Держава П. Скоропадського базувалася на переплетенні монархічних, республіканських і диктаторських засад. Таке поєднання повинно було сприяти підвищенню рівня управління державою, що відповідало інтересам усього суспільства. Авторитарний режим П. Скоропадського виправдовував своє існування необхідністю національного звільнення і відродження.

Як свідчить історичний досвід, авторитарна політична система має і свої переваги, які набувають особливої ваги в екстремальних ситуаціях, що чітко простежуються на прикладі гетьманської влади. Вона, як авторитарна влада, мала порівняно високу спроможність забезпечувати політичну стабільність і суспільний порядок, мобілізувати суспільні ресурси на вирішення певних завдань, зламати опір політичних супротивників. Усе це зробило її досить ефективним засобом проведення радикальних суспільних реформ.

Сукупність нормативно-правових актів, якими проголошувався, визнавався, закріплювався, гарантувався суверенітет України в період гетьманату, складався з двох великих груп: власне українських, національно-державних і міжнародних. У свою чергу, кожна із цих частин поділяється на ряд різновидів. Так, національно-правові документи були розраховані на регуляцію як загальних, так і специфічних сфер життєдіяльності створеної політичної системи. До перших належать, зокрема, законодавчі акти, оголошені гетьманом 29 квітня 1918 р. П.Скоропадський доручив написати законопроекти новоутвореного державного організму члену Української народної громади правнику О. Палтову. Останній підготував проект відозви, яка після кількох редакційних правок була підписана гетьманом.

Цей документ отримав назву “Грамота до всього українського народу” і був оголошений 29 квітня 1918 р. Згідно з цією грамотою, П. Скоропадський тимчасово перебирав у свої руки повноваження керівника держави, проголошуючи себе “Гетьманом всієї України”.

Зрештою цей закон отримав назву “Про гетьманську владу”. Згідно з його положеннями, П. Скоропадський отримав необмежені права. Він зосереджував у своїх руках не тільки виконавчу, а й законодавчу та судову владу, мав фактично диктаторські повноваження [1, с. 79].

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Відповідно до цих актів, гетьман тимчасово перебирав на себе “всю повноту влади” і “влада управління належала виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави”. Крім того, “Гетьман стверджував закони, і без його санкції ніякий закон не мав юридичної сили”. Хоча П. Скоропадський намагався надати гетьманату форми і змісту правової держави, він був наділений істотним повновладдям і у сфері судочинства. Що стосується правових засад діяльності П. Скоропадського, то в офіційних документах неодноразово наголошувалося, що в Україні будується правова держава.

Юридично у “Законах” було закріплено широке коло прав і свобод людини, а саме: недоторканність житла, свобода вибору місця перебування і праці, право придбання та відчуження майна тощо. Власність проголошувалася недоторканою. Однак практика підтверджувала, що ці права неодноразово порушувалися [4, с. 96].

Суперечливі оцінки обставин приходу гетьмана П. Скоропадського до влади та функціонування його гетьманату неминуче викликають непрості запитання про легітимність його режиму та характер і ступінь правонаступності в розбудові української державності.

Становище гетьмана як спадкоємця Центральної Ради у творенні української держави було складним та неоднозначним, бо він свідомо чи мимохіть став противником Центральної Ради. Хоча вона й була розігнана не гетьманським урядом, а вищим німецьким командуванням, відсутність протесту з боку гетьмана П. Скоропадського з цього приводу означала мовчазну солідарність з німцями. З погляду правонаступництва в розбудові української державності це було, безумовно, для гетьмана це було дискредитаційним фактом, що значною мірою спричинив опозицію до його режиму з боку українських соціалістичних партій, представники яких становили кістяк Центральної Ради.

До позитивного доробку уряду Української Держави періоду гетьманату слід віднести те, що з перших днів розпочато було створення правових основ її функціонування. Першими стали законодавчі акти конституційного права. Вони знайшли свою об'єктивізацію у Грамоті до всього українського народу та Законах про тимчасовий державний устрій України від 29.04.1918 р. Цими нормативно-правовими актами визначалася форма правління, система органів влади і управління, особливості законотворчого процесу.

Таким чином, я приходжу до висновку, що не зважаючи на те, що прихід до влади гетьмана П.Скоропадського відбувся на «німецьких багнетах», і один із його сподвижників Дмитро Дорошенко в своїй книзі «Історія України 1917 - 1923 рр.», називав це не інакше, як «гетьманський переворот». Але в результаті, на нашу думку, ця подія, враховуючи державницьку діяльність Скоропадського стала, лише «збігом обставин», що привела сильну особистість до управління Українською Державою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Копиленко О.Л. Держава і право України 1917-1920. Київ, 1997. 207 с.
2. Подковенко Т. Конституційне законодавство Української держави гетьманату *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 7. С. 11-14.
3. Рум'янцев В. До проблеми легітимності Української держави гетьмана П. Скоропадського. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 2. С. 79-87.
4. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 -грудень 1918). Київ, 1996. 260 с.

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Тетяна Романюк,

Криворізький національний університет

НІМЕЦЬКЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ У 1918 РОЦІ ЗА СПОГАДАМИ А. А. ГОЛЬДЕНВЕЙЗЕРА

У часи гетьманату Павла Скоропадського в Україні перебували німецькі та австрійські війська в кількості 450 тисяч. Ці війська були запрошені Центральною Радою за Брестським договором від 9 лютого 1918 року для допомоги Центральній Раді при визволенні України від більшовицьких військ Радянської Росії. Як відомо, Центральна Рада мала серйозні непорозуміння з німецьким командуванням в Україні під керівництвом фельдмаршала Айгорна.

Мешканець Києва, єврей за походженням, А. А. Гольденвейзер надає цікаві спогади про діяльність германських військово-польових судів в період гетьманату. Автор спогадів був юристом за освітою та практикував адвокатську діяльність. Комітет Єврейської Об'єднаної Соціалістичної партії попросив Гольденвейзера захистити на військово-польовому суді заарештованих євреїв: Лемберга - товариша міського голови м. Білої Церкви, Рудгайзера - голову міської думи та ще одного урядовця, які були звинувачені в антигерманській пропаганді. Автор спогадів повинен був переступити через свій страх та негайно їхати з Києва до Білої Церкви. На місці автор довідався, що підсудних звинувачували у виголошенні "речей возмутительного содержания" [1,с.220].

Гольденвейзеру треба було на 8 ранку наступного дня захищати підсудних та ознайомитися зі справою й підготуватися до захисту німецькою мовою в умовах обмеженого часу. Справа залежала від німецького лейтенанта Флеша, який вів слідство і повинен був бути обвинувачувачем в судді. Однак Флеш заявив, що суд буде лише через тиждень. Автор спогадів охарактеризував Флеша, як виховану людину з амбіціями непогрішмих міркувань, які полягали в тому, що звинувачені були винні в усьому. Флеш доводив свою позицію належністю звинувачених до російської соціалістичної партії, які на його думку, займалися політичними розмовами та агітацією, а галузі міського господарства - "совершенно запущены..." [1,с.220]. Лейтенант повідомив про відсутність постійного складу суду, який кожного разу призначався наказом командуючого генерала. Вся підготовка справи, слідство, прокурорські обов'язки та спостереження за виконанням вироків лежали на судовому офіцері, який був при кожному штабі та комендатурі. Він фактично головував і на засіданні, і сам, не подаючи голосу, керував нарадою суддів. Цікаве зауваження Гольденвейзер зробив щодо оригінальності процесу - бували випадки, коли германський суд під час засідання перетворював свідків у звинувачуваних та відразу виносив їм вирок. Автор вважав процес вільним від формальностей, який не завжди відповідав законам. Покарання не завжди відповідали кримінальному кодексу та могли бути зменшені або збільшені. Після цього командуючий генерал, як вищий розпорядник над судом, міг затвердити або відмінити вирок суду. Правила були у вигляді друкованої інструкції, однак, як військова таємниця, громадянським особам на руки не видавалася.

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

Гольденвейзер перебував у жахливому стані після розмови з Флешем, ситуація погіршувалася відсутністю захисту. Однак автор суперечить сам собі у тому, що далі представив у своїй розповіді Каткова, як головного свідка захисту. Наступного ранку під час судового засідання Гольденвейзер як досвідчений юрист використав невдало побудоване звинувачення на основі свідчень поліцейного урядника та вдало побудував захист підсудних. Вони на засіданні міської думи виступили з доповіддю, яка мала антигерманський та антигетьманський характер. Але Флеш не міг цього довести на допиті урядовця.

В цілому, голова на судовому засіданні поставився коректно до підсудних і захисту. Цей факт знову суперечить попереднім спогадам Гольденвейзера. Рішення суду приємно здивувало відомого юриста: "Суд постановил, - заявил Флеш, - признать подсудимых оправданными. У суда имеются подозрения, что речи возмутительного содержания действительно были произнесены. Но следствие не дало тому достаточных доказательств..." [1,с.222].

Через деякий час у Білій Церкві знову Гольденвейзер намагався захистити якогось Гельфмана. Останній поширював плітки у Києві про хабарі, що беруть німецькі інтенданти. Флеш у своїй промові гостро критикував Гельфмана за те, що він не мав доказів зловживання інтендантів. В результаті обвинувачуваний отримав п'ять років ув'язнення. За свідченням автора спогадів підслідні та звинувачені німецьким судом утримувались в арештному будинку, який після належного прибирання був перетворений в спеціальну німецьку в'язницю. Ув'язненим дозволялося отримувати обіди від родичів та зустрічатись з друзинами. Адвокати мали право відвідувати своїх клієнтів.

Найбільш важкою справою Гольденвейзера, на його думку, була справа судді П., який звинувачувався у шпигунстві. Ця людина намагалася передати пакет англійському консулу з різноманітними свідченнями про германську армію, зокрема, карту розташування німецьких військ в Україні. Але цей пакет посилаєць передав німецькому командуванню в Києві. Як видно, справа була кепською. Але Гольденвейзер зміг врятувати цю справу під приводом потреби ознайомлення адвоката з документами. Автор спогадів зміг відстрочити розгляд справи до листопада 1918 р., коли відбулася революція в Німеччині. Таким чином, суд так і не відбувся, а П. з іншими арештованими був амністований.

На думку Гольденвейзера військово-польові суди призначали підсудним надто важкі покарання: п'ять років ув'язнення "за пустяшний поступок Гельфмана, 2,5 года тюрьмы за нарушение приказа о выдаче оружия" [1с.223]. Однак за незаконне зберігання зброї в інших випадках присуджувалась смертна кара. П'ять років ув'язнення Гельфману за плітки щодо німецьких інтендантів, які виконували свої професійні обов'язки, не можна вважати надто суворим покаранням. Окрім того, Гольденвейзер зазначає, що гетьманський уряд використовував більш серйозні покарання.

Спогади Гольденвейзера надають сучасному досліднику цікаву інформацію щодо німецького військово-польового судочинства в Україні у 1918 році. Виходячи з цієї інформації, можна зробити такі висновки:

1. Автор спогадів перебільшував упереджене ставлення німецьких суддів до єврея-юриста у справі Лемберга та Рудгайзера - обвинувачуваних виправдали.
2. В судовій справі Гельфмана німецьке судочинство не було надто суворим, що заперечує Гольденвейзер.

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

3. Утримування підсудних та ув'язнених було досить лояльним.
4. Лояльність німецького судочинства видно зі справи П., якого могли розстріляти.
5. Автор спогадів зазначає, що гетьманське судочинство часто було більш суворим ніж німецькі військово-польові суди.
6. Даний історичний документ заперечує погляди деяких сучасних українських і російських істориків щодо німецької окупації в Україні у 1918 році.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний. *Архив русской революции*. Т. 6. С. 161-303.

Аліна Несміян,

Криворізький національний університет

СПОДВИЖНИКИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: ДМИТРО ІВАНОВИЧ ДОРОШЕНКО

Із Павлом Петровичем Скоропадським Д. Дорошенко познайомився незадовго перед тим, але багато про нього чув від, свого дядька Петра Яковича Дорошенка, який був по своєму маєтку на Чернігівщині сусідом Скоропадського. «Дядько часто розповідав мені про Павла Петровича, як одного з нечисленних наших панів-українофілів, що цікавився рідною старовиною, збирав її пам'ятки, дуже шанував наше минуле й національну культуру, допомагав грішми різним виданням з обсягу української історії і мистецтва, жертвував на культурні цілі, на пам'ятник Шевченкові» [1, с. 11]. Втім, симпатіям до гетьманського ладу у Дорошенка мали сприяти його думки з приводу ролі лідерства у новій Україні. Він закидав Грушевському, зокрема, те, що той не став понад партіями, репрезентуючи не есерів, а всю націю, що було б кориснішим для загальної справи.

Гетьман уособлював саме ту сильну, авторитетну владу, яка ставила своїм завдання наведення ладу в країні та розбудову державних інститутів — те, чого прагнув Дмитро Іванович.

Переговори у Києві із самим Гетьманом та Федором Лизогубом, що мав стати головою кабінету, зорієнтували Дорошенка на зовнішньополітичне відомство Української Держави. В еміграції викладав в освітніх еміграційних установах Чехо-Словаччини та Німеччини. Перше в незалежній Україні видання споминів та відомої наукової праці Дмитра Дорошенка «Історія України 1917-1923 рр.» змушує нас більш уважно придивитися до цієї людини, яка залишила такий широкий і, щиро кажучи, світлий слід у нашій новітній історії. Притому ми усвідомлюємо, що будь-які біографічні описи природно, страждають на апологетику (якщо не стоїть перед автором завдання очорнити «об'єкт дослідження»), — бо дослідник проникається думками, надіями, почуттями свого героя, починає «думати», як він, особливо якщо його герой викликає симпатію. У цьому сенсі й ця розвідка є до певної міри тенденційною, бо у Дмитра Івановича дійсно було багато симпатичних рис, які

КРУГЛИЙ СТИЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року

відчували і його сучасники, і нащадки-дослідники. Втім, зазначу: це риси і якості переважно людські й фахові, а не політичні.

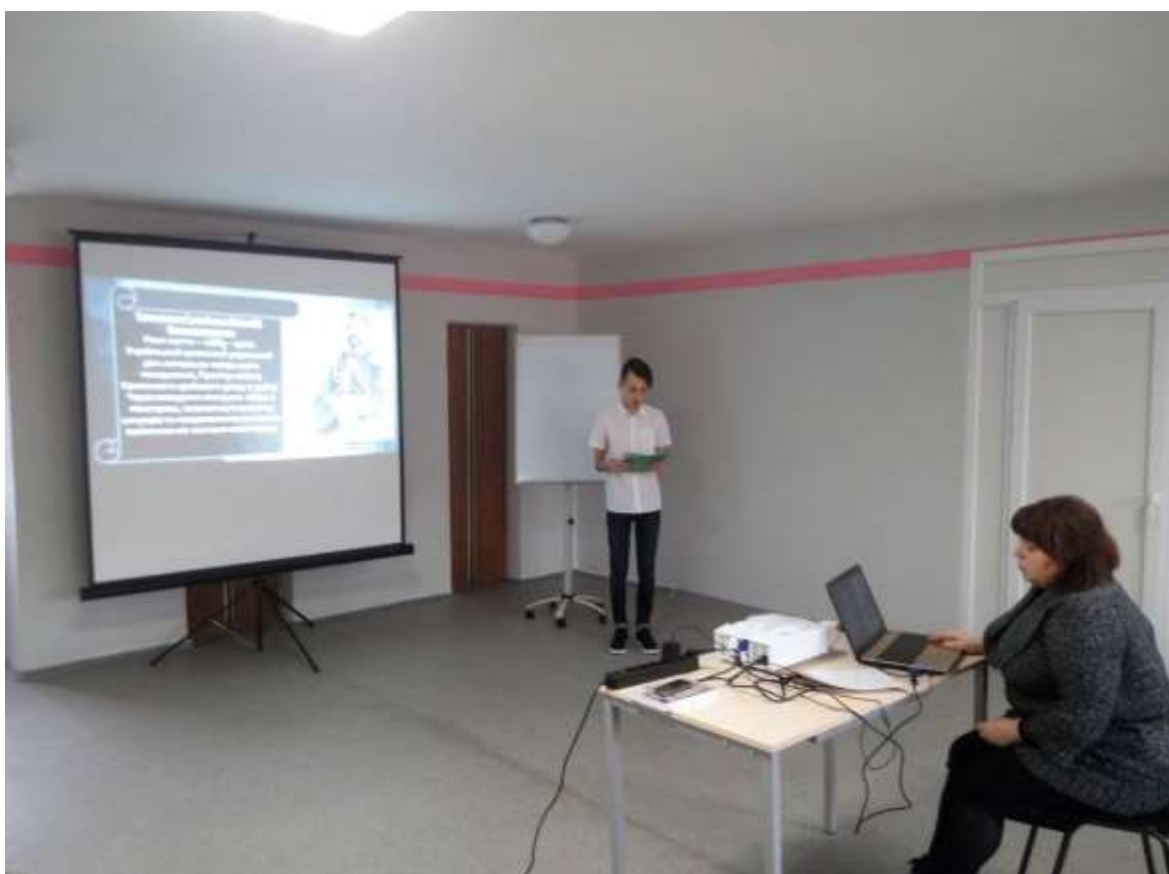
Можна приймати або не приймати його політичні переконання, але безсумнівними, як на наш погляд, є два факти: перший, що Дмитро Дорошенко не належить до числа «харизматичних» постатей української політики першої половини ХХ століття, бо він не прагнув політичного лідерства, хоча міг би на це претендувати, будучи шанованою і відомою людиною і маючи належне, вельми, високе походження [2, с. 16]. Йому неодноразово це закидали, особливо в еміграції: для когось давній свідомий українець гетьманського роду Дорошенко міг би бути приємнішим, аніж «забагато обрусій» інший нащадок гетьманів — Павло Скоропадський; закидали брак «бойового характеру» та багато подібного. Але чи всім потенційно гідним слід прагнути вищої влади? [1, с.3; 3, с. 16] У нас таких людей було у свій час (1917-1920) явно забагато, і ніхто з них не хотів поступитися іншим. Дмитро Іванович розумів свою м'яку вдачу, схильність до компромісів, але стосунки до державної влади і політики розумів виключно як сумлінне виконання свого належного у даний момент обов'язку перед країною незалежно від того, яка партія знаходиться при владі. Другий факт: ці його якості розуміли інші, і він прилучився до державно-корисної праці за всіх трьох режимів доби національно-визвольних змагань — і за Центральної ради, і за Гетьмана, і за Директорії. Це — рідкісна річ. Додам, що його сумлінність і порядність дозволили йому зберегти своє чесне ім'я, незважаючи на всі міжпартійні політичні чвари та інтриги, взаємну неприязнь, яка розвела у той бурхливий час багатьох колишніх друзів та однодумців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко Д.І. Історія України, 1917-1923. В 2-х т. Київ, 2002. 320 с.
2. Божук Л. Роль Дмитра Дорошенка у формуванні українського освітнього простору *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Вип. 12. Київ, 2008, С. 32-35.
3. Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. Київ, 1998. 254 с.

**КРУГЛИЙ СТІЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року**

Світлина з гитано

**КРУГЛИЙ СТІЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року**

**КРУГЛИЙ СТІЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року**

**КРУГЛИЙ СТІЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року**

**КРУГЛИЙ СТІЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року**

**КРУГЛИЙ СТІЛ ДО 100-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ВЕСНЯНЕ ЗАСІДАННЯ 2018 року**